

Smyslem práce by tedy neměla být jen zpráva o zajímavých svědectvích, prozíravých osobnostech a překvapivě jasně formulovaných textech. Půjde-li mi o dvojí komparativní přístup, tedy o vzájemné srovnání jednotlivých soudobých analýz a v druhé řadě o srovnání s dnešním, tedy v současné historiografii převládajícím pohledem na danou problematiku, dovolím si předběžně vyslovit několik tezí, které odpovídají mému dosavadnímu poznání problematiky. Předpokládám, že v rámci práce, kterou máte před očima, tyto teze prohloubím, potvrdím či vyvrátím.

Hledáme-li jednotlivé prvky, které pod povrchem kulturně vyspělé civilizace připravovaly vypuknutí masového šílenství jménem nacismus, zřejmě nás mnohé dříve nebo později dovede k úvahám o hospodářské krizi počátku třicátých let. Při poněkud hlubším pohledu se jistě vrátíme k pro Německo nelichotivému míru z Versailles a k ohromné hyperinflaci z roku 1923. Právě poslední jmenovaný mezník se jevil jako velice podstatný již současníkům. Sebastian Haffner, bystrý pozorovatel a přesvědčený demokrat, napsal v roce 1938 v londýnském exilu následující řádky: „*Přišel rok 1923. Právě tento fantastický rok pravděpodobně vtiskl dnešnímu Německu rysy, které jsou pro veškeré ostatní lidstvo nepochopitelné a hrozivé a jež jsou rovněž cizí normální „německé povaze“: onu nezřízenou cynickou fantasknost, nihilistickou radost z „nemožného“ právě proto, že je nemožné, „dynamiku“ vystupňovanou k samoučelnosti. Celé jedné německé generaci byl tehdy odňat jeden duševní orgán: ten, který poskytuje člověku stabilitu, rovnováhu, přirozeně i váhu, a projevuje se různě – jako svědomí, rozum, moudrost, poznání, věrnost zásadám nebo bohabojnost.*“¹

V čem se tedy zřejmě budou shodovat a v čem lišit analýzy současníků a pohled pozdějších historiků? Dovolím si své předpoklady formulovat do několika bodů:

1) Zásadními událostmi, které podle současníků připravily Německo pro Hitlera, jsou porážka v první světové válce a následná mírová smlouva, hyperinflace v roce 1923 a hospodářská krize. V tomto bodě panuje shoda jak mezi kriticky orientovanými současníky, tak i mezi nimi a pozdější historickou literaturou

2) Současníci si daleko více všímají role jednotlivých politických osobností, ale také psychologických vlivů jednotlivých událostí a společenské atmosféry, která nemusí být vždy zcela závislá na objektivních ukazatelích (typu nezaměstnanost, chudoba, inflace...). Jevy jako mesianistické myšlení, odpor ke kompromisu, fatalismus, otrávenost politickými spory nebo také nuda a touha zažít něco velikého, jsou poměrně špatně empiricky dokumentovatelné. Současníci je ale vnímali při rozhovorech se svými přáteli, v rámci čtenářských dopisů, na poradách v podnicích, při diskusích v kavárnách a hospodách. Zároveň budou současníci daleko přesněji rozlišovat jednotlivé skupiny německého obyvatelstva a jejich náchylnost či naopak odolnost vůči nacismu; prokáže se tak jistá nepřesnost historických pojednání, která píšou o Němcích jako celku, který se – kolektivně – neubráníl nacistickému pokusu. Právě v těchto pohledech pod povrch společenského a hospodářského vývoje spočívá hlavní přínos analýz z per současníků oněch dramatických událostí.

---

¹ Haffner, Sebastian; Příběh jednoho Němce – vzpomínky na léta 1914 – 1933, Prostor, Praha 2002, str. 58

3) Jak současníci, tak i pozdější historici jsou ve svých analýzách výrazně ovlivněni svým politickým smýšlením. Předmětem naší pozornosti budou texty demokratických autorů (proč si nebudu podrobněji všimát komunistické analýzy nacismu, vysvětlím na jiném místě). Přesto se i tito autoři diametrálně liší – především na základě jejich pozice na ose konzervatismus-liberalismus-socialismus. Zvláštní roli budou hrát rovněž katolicky orientovaní publicisté. Předpokládám – a to je druhá teze práce – že demokratický habitus těchto autorů jim umožní vcelku podobnou kritickou analýzu nacismu jako smrtelného nebezpečí pro demokracii; podle své politické a ideologické orientace se však budou lišit jednak v analýze kořenů tohoto nebezpečí, v pojmenovávání konkrétních viníků a zejména pak v návrzích řešení situace.

4) Historické analýzy hledají – na rozdíl od většiny současníků – příčiny nástupu nacismu také ve vzdálenější minulosti, tedy v době před první světovou válkou. Míra vzájemné provázanosti Vilémovského militaristického režimu, ztotožnění individuálních osudů s osudem státu, který jako by v mnoha ohledech nahrazoval božstvo či pruské disciplíny na jedné straně a zhoubného nacistického dotazení a překroucení těchto klasických plodů německého 19. století na straně druhé, byla pro většinu současníků skrytá. Mnozí z nich, zejména ti nekatoličtí a nesocialističtí, by se navíc s Vilémovskou érou byli schopni vcelku bez problémů identifikovat. V tom panuje shoda mezi nimi a poválečnými historiky konzervativního ražení, nikoli ale s pozdější generací historiků, která nastupuje v šedesátých a v sedmdesátých letech.

5) Předpokládám, že se ukáže, že kritičtí současníci věděli překvapivě hodně. Že si ve svých pojednáních nejenom všimli nacismu jako velice nebezpečného jevu, ale že dokonce velmi dobře věděli, které společenské vrstvy jsou největší oporou nacismu a proč tomu tak je. Mnozí přicházeli rovněž s konstruktivními návrhy na řešení situace. Potvrdí-li se tento předpoklad, pak, obecněji řečeno, rovněž platí, že politická nezodpovědnost, cynismus a nelidskost nacistické politiky byly rozpoznatelné dávno před jejím definitivním nástupem k moci. Je-li tomu tak, pak je klíčovou otázkou, proč lidé v této historické situaci – ale nejen v ní – dali přednost mírně řečeno velmi podezřelému experimentu před hledáním jiné, rozumnější, byť složitější cesty. To je otázka, k níž se – potvrdí-li se tato pátá teze – vrátíme v závěru práce.